

В. О. Венгерська

ПАРАДОКСАЛЬНІ ВИЯВИ МІФІЛОГІЗАЦІЇ ТА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО КУЛЬТУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ХІХ ст.

Міфологізація образу Т. Шевченка та формування його культу розпочалося фактично одразу після смерті поета. Представники різних ідеологічних таборів, іноді маючи перед собою діаметрально протилежні цілі, прямо та опосередковано долучались до «канонізації» Кобзаря.

Шевченкознавство багате на чисельні дослідження. В радянські часи Шевченка намагались вписати в канон борця з царатом, народного поета та революційного демократа [1]. Значний внесок у розвиток філологічних та історичних студій, присвячених Т. Шевченку, належить представникам діаспори. На думку відомого американського українця Г. Грабовича [2; 3], процес становлення національної свідомості українців як культурного феномену знаходив відображення, в першу чергу, в літературній сфері. Він виділив п'ять етапів, протягом яких «здійснювався перехід від провінційної до національної свідомості» [2, 92]. З ім'ям Шевченка дослідник пов'язав третій етап, головною ознакою якого називає «критичне усвідомлення», та появу (завдяки Шевченку) «новонародженої національної свідомості» [2, 93]. З 1991 р., в руслі формування нового національного наративу, Шевченко посів місце національного символу та пророку нації. З цього часу в Україні активно перевидавали та відкривали для читачів і науковців невідомі сторінки історії, в тому числі й інтелектуальної. Не залишили поза увагою й епістолярну спадщину науковців та громадських діячів ХІХ ст. Серед опублікованого, в контексті нашої теми, виділимо листування Б. Грінченка та М. Драгоманова [4]. Першому належить вислів, який, фактично, закріпив за поетом конкретний символ: «Ми певні, що в українській літературі з'явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже іншого, рівного йому своїм значенням у справі нашого національного відродження: будуть великі письменники, але не буде вже пророків» [4, 72]. Саме цей вислів спонукав О. Забужко здійснити спробу розібратись в причинах збереження поза часом абсолютності постаті Шевченка в українській духовній культурі. Її перу належить один із найбільш цікавих в контексті міфотворчості історіософських творів, присвячених аналізу «Шевченкового міфу» України [5]. За дужками досліджень (поза ідеологічним спрямуванням) залишалось питання несподіваних виявів впливу представників російської влади та консервативних течій (зокрема русофільства) у формуванні образу національного пророка. У запропонованому матеріалі зупинимось саме на подібних аспектах канонізації.

Селянсько-кріпацьке походження поета ідеально вписувалося в русофільську концепцію, з її ідеалістично-консервативною ідеєю «втраченої руськості». Невеликий текст некрологу, який було розміщено в одній із русофільських газет Львова [6], одразу після смерті Шевченка, дозволяє нам простежити та відкрити несподівані складові як самого руху, так і позиціонування поета його представниками. Однією із відмінних особливостей русофільства було використання «язичія» (штучно створена русофілами мова, яка являла собою суміш давньослав'янської, польської, російської та елементів місцевого «галицького нареччя»). Саме цією мовою видрукували некролог «Вспоминка о Шевченку» [6, 1]. Невідомий автор відмітив співмірність суму за поетом у Києві та Львові, назвавши його смерть

великою втратою України. Звертає на себе увагу той факт, що поняття «Україна» і «Малоросія» вживаються у цьому тексті як синоніми. Вже в наступному реченні Шевченка назвали великим «малоруським поетом», який одночасно «є сином буйної України». Саме в цьому тексті звучить ідея «пророцтва»: «...не зцепеніла **віща** груди, бо її зігрівала любов та віра в свободу, якої бажав Тарас не для себе, а для тієї землі, яка його народила, для тих 15 млн сердець, в яких плине одна, малоросійська кров!... Останні роки прожив **наш Вещун** в Петербурзі, де перед смертю дописував також до тамошнього малоруського часопису «Основа» [6, 1]. Залучення присвійного займенника «наш» є доволі симптоматичним. Оцінка перекладів («искусно составленных»), здійснених Т. Шевченком, трактується як такі, що мають «не останню ціну для **нашої** словесності». В цьому ж контексті вживається і означення «русько-українські поети» на протиположності польській та російській «стихії», в сенсі їх протистояння та взаємного несприйняття. Любов Тараса до Малої Русі (саме так зазначено у тексті), на думку автора некролога, «змушувало не любити його все те, що стояло на перешкоді подальшого його розвою». Аналіз творчості містить і наступний висновок: «в ліриці Шевченко не поступався найкращим поетам «Слов'янщини». Подібні лінгвістичні особливості тексту несуть відповідне змістовне навантаження як прямо, так і опосередковано доводячи, що русофільський проект був одним із ранніх варіантів українського із відверто консервативним змістом.

З моменту смерті Т. Шевченка, кожна чергова річниця народження та вшанування його пам'яті супроводжувались проведенням культурно-просвітницьких заходів. Це стало однією із традиційних форм національної активності української інтелігенції та частини селянства Російської і Австро-Угорської імперій, яка зберігалась протягом другої половини ХІХ ст.

З часу першої російської революції 1905 р. і до початку Першої світової війни спостерігалось значне пожвавлення національних рухів. Так склалось, що 100-річний ювілей поета співпав з роком початку війни. В умовах загострення внутрішньо- та зовнішньополітичної ситуації, будь-яка активність з натяком на національне забарвлення сприймалась та трактувалась владою як загроза сепаратизму. Підігрівали подібні настрої заяви окремих громадських організацій, зокрема правого Київського Союзу руського народу. Члени цієї структури подали звернення до губернатора з вимогою заборонити святкування 100-річного ювілею Шевченка та встановлення йому пам'ятника. Аргументувалось подібне клопотання тим, що «в опублікованих віршах, внаслідок зроблених цензурою скорочень, не проглядали відверто ідеї антидержавні і такі, що суперечили б народному духу Малоросії. Завдяки цьому стало можливим возведення Шевченка на п'єдестал малоросійського народного поета... Спорудити пам'ятник Шевченку саме в Києві – принизити значення Києва, як першої купелі православного християнства і російської державності і отримати в руки одне із вірних знарядь згубної пропаганди серед паломників, що тисячами стікаються у Київ... Тому рада Київського губерньського відділу союзу руського народу, висловлюючи думки та почуття не партійні, а значної частини киян, які шанують велику історичну роль Києва в минулому і його значення тепер, як російського Єрусалиму і об'єднуючого центру Великої та Малої Росії, звертаються... з проханням не допустити у Києві встановлення пам'ятника Шевченку» [7]. Чергові протестні заяви лише стимулювали активізацію національної активності. Проблема знайшла відображення на сторінках київської преси, що

залучало до обговорення більше коло читачів, зокрема пересічних киян. Офіційний дозвіл на спорудження пам'ятнику було надано ще в 1906 р. З того часу відбулось декілька відбіркових турів у конкурсі на кращий ескіз споруди. Однак, розбіжності серед членів спеціально створеного комітету у баченні втілення поета у камінні стали головною причиною його відсутності. Початок війни, зрозуміло, відтягував вирішення цього питання на невизначений час і тому пам'ятник було споруджено лише в 1939 р.

Керівники жандармських управлінь в губерніях вимагали детальних звітів щодо святкування річниці Шевченка та, у зв'язку із цим, змісту активності з боку населення, земств, міських та громадських установ: «Вимагаю без затримки завести необхідну агентуру, яка б могла точно та своєчасно висвітлювати український рух, який збільшує свої оберти» [8, 27].

Одним із перших відгуків на подібні вказівки стали донесення Лохвицького повітового пристава, який повідомляв, що 24 та 25 лютого відбулось зібрання гласних Лохвицького земства. 25 лютого на ньому розглядали звернення мешканців с. Харсик Чернухської волості Полтавської губернії про присвоєння селищному початковому народному училищу імені Т. Шевченка. Жандармський агент повідомляв, що під час обговорення цього питання, за пропозицією гласного кандидата прав В. Русинова, брата голови «предводителя» дворянства, пам'ять Шевченка всі присутні вшанували вставанням. Доволі промовистий момент, оскільки він засвідчує факт існування традиції вшанування поета серед представників різних соціальних груп, поза залежністю від статусу людини.

Шевченків «Заповіт», від моменту його смерті, перетворився «на малоросійський гімн, під час виконання якого малороси всі встають та знімають шапки» [8, 49]. Подібну оцінку зустрічаємо в іншому жандармському звіті. Донесення стосувалося ювілейної вистави на честь поета, яка відбулася 16 березня 1914 р. в Полтавському міському театрі. Тоді «вся публіка під час виконання хором «Заповіту» піднялась зі своїх місць на чолі з міським головою Заньковським та членами Думи» [8, 49]. Висновок, здійснений жандармським чиновником, говорить сам за себе: «Таким чином, у 1845 р. Шевченко, мешкаючи в Переяславі, закликав малоросів до збройного повстання проти великоросів, оскільки польського панування в 1845 р. жодного не було» [8, 49].

Підсумовуючи, зазначимо, що шевченків міф формувався спільними зусиллями, обростає виразно національними рисами не без «допомоги» відвертих монархістів, чиновників та «стражів порядку». Ставлення до Кобзаря та визнання за ним функцій національного пророка з боку русофільських організацій, в черговий раз переконує в необхідності уважного, більш вдумливого прочитання та трактування цього унікального явища української інтелектуальної та політичної історії. Постає Шевченка і через півтора століття після його смерті залишається потужним індикатором та одночасно лакмусовим папірцем для оцінки тих чи інших явищ, постатей та їхньої ролі в національних і політичних процесах ХХ ст. Він сам перетворився на міф, з якого колективними зусиллями було створено, за влучним висловом О. Забужко, «Шевченків міф України».

2. Грабович Г. До питання про критичне самоусвідомлення в українській думці ХІХ століття: Шевченко, Куліш, Драгоманов // *Сучасність*. – 1996. – № 12.
3. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета. – К., 1991.
4. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської // Грінченко Б., Драгоманов М. *Діалоги про українську національну справу*. – К., 1994.
5. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – К., 2006.
6. Б. А. Вспоминка о Шевченку // *Слово*. – 1861. – № 15.
7. Надточій О. Л. Тарас Шевченко й імперська цензура у першій десятилітті ХХ ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.journlib.unsv.kiev.ua/
8. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 1326.
9. ЦДІАУК. – Ф. 294. – Оп. 1. – Спр. 343.

О. Л. Ковальков

ТЕНДЕНЦІЇ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ ПОРЕФОРМеноГО СЕЛА (на прикладі с. Вершино-Кам'янка Олександрійського повіту Херсонської губернії)

Останнім часом в Україні суттєво поживалися дослідження з регіональної проблематики, до яких вдаються як краєзнавці-аматори, так і науковці. Пов'язане це, на нашу думку, зі своєрідним вакуумом, який утворився в історичній регіоналістиці за радянської доби. До того ж краєзнавчі дослідження є потужним засобом антропологізації історії, що стає магістральним напрямом історичної науки сьогодні. Конкретизація історичних пошуків, простеження закономірностей та тенденцій історичного процесу на прикладі окремих населених пунктів «оживлює» та «олюднює» історію, дозволяє широкі залучати в науковий обіг значний корпус джерел, який зазвичай залишається поза увагою істориків. Тому актуальним є виведення історичної регіоналістики в Україні на високий науковий рівень, позбавивши її статусу аматорського «любування» місцевою історією.

Ця стаття є частиною дослідження історії с. Вершино-Кам'янка (нині – Новгородківського району Кіровоградської області). Короткі енциклопедичні відомості про цей населений пункт містяться в «Історії міст і сіл Української РСР» [1, 447], проте, їх обсяг і характер не відповідають сучасному стану. Історія села бере свій початок з середини ХVІІІ ст. Вершино-Кам'янка була сотнею Новослобідського козацького полку, ротою Єлисаветградського пікінерського полку, державним селом. Упродовж 1821 – 1866 рр. вона входила до округів Херсонського воєнного поселення кавалерії та була поселенням Новгородського кірасирського полку.

На відміну від попереднього періоду історії Вершино-Кам'янки, друга половина ХІХ – початок ХХ ст. представлені доволі значним та різноманітним колом джерел, які дозволяють досліднику ставити перед собою завдання аналізу тенденцій і закономірностей соціального розвитку українського села у добу модернізації. При реконструкції тенденцій демографічного розвитку пореформеного села особливу цінність становлять метричні книги, результати підвірних переписів, а також матеріали земської статистики.

Протягом зазначеного періоду чисельність населення Вершино-Кам'янки зростала доволі швидкими темпами. Так, 1859 р. у селі нараховувалося 591 двір, а населення становило 3109 осіб (1645 чоловіків і 1464 жінок), а вже 1886 р. у селі було 938 дворів, а населення – 4894 осіб (2363 чоловіків і 2441 жінок) [2, 40], тобто майже 2 тис. осіб приросту за три неповні десятиліття.

1. Билецкий А. И. *Борец за революционное единение славянских народов*. – К., 1954; Билецкий А. И., Дейч О. В. *Жизнь и творчество Шевченко*. – М., 1955; Анісов В., Середа С. *Літопис життя і творчості Т. Шевченка*. – К., 1976; Івакін Ю. *Нотатки шевченкознавця: літературно-критичні нариси*. – К., 1986.